

Др Сима Аврамовић*

Brenne, Stefan. 2018. *Die Ostraka vom Kerameikos*, I–II. Wiesbaden: Reichert Verlag, 1394.

Остракизам („часно прогонство“, како се често назива) један је од најпрепознатљивијих појмова који потичу из правног и политичког живота античке демократске Атине. Он се често није сасвим правилно разумевао, поједини аутори су тај појам неретко проширивали на различите непожељне и недемократске појаве (Williams 2001), користили су га као фигуру за свако социјално одбацивање (нпр. интелектуални остракизам) итд. Међутим, остракизам је у основи био једна од најмаркантнијих демократских институција у Атини током V века пре н. е. у време пуног процвата тог уређења које је прославило тај полис. Већ од IV века пре н. е., када је демократија запала у кризу, остракизам се више није користио. Та правно-политичка установа није имала карактер кривичноправне санкције, како се понекад погрешно схвата, већ је представљала превентивну меру привременог удаљавања из полиса оног лица за које велики број грађана сматра да би могло постати опасност за атинску демократију. Разлог је најчешће била његова популарност и политички утицај, што би латентно претило да демократија склизне у аутократију или тиранију. Уколико би се неко понашање у политичком животу граничило са кривичним делом (подмићивање, корупција, лажне оптужбе, интриге, клевета, присила итд.), покретале су се другачије, кривичноправне процедуре (Taylor 2001, 53–66).

Лице које је остраковано морало је провести десет година не само ван свог полиса-државе него ван целог полуострва Атике. Неки су одлазили на острво Еубеја, које није било много далеко од Атине, неки на Пелопонез, а било је и оних који су одлазили на веома удаљена места. Дотле су о породици и имовини осуђеног бринули најближи рођаци или стараоци које би он одредио, а по истеку тог времена, он се враћао у полис и настављао живот без негативних кон-

---

* Редовни професор, Правни факултет Универзитета у Београду, sima@ius.bg.ac.rs.

секвенци. О тој мери су се Атињани изјашњавали једном годишње на народној скупштини, када би се постављало питање да ли те године треба приступити остракизму. Тек уколико би се донела одлука да је тај поступак неопходан, без одређивања лица о коме би се одлучивало, гласање о остракизму се организовало после два месеца. Одвијало се тако што би сваки слободан, пуноправан Атињанин који учествује у раду народне скупштине на агори исписивао име лица за које је сматрао да може угрозити атинску демократију. За оне који нису били писмени остракон је исписивао професионални писар или неко од присутних грађана који је знао да пише. Остраковано лице је у року од десет дана после одлуке морало напустити полис. Но, било је случајева када су се остракована лица враћала у Атину и пре истека рока од десет година. Тако је Темистокле, када је Атина била животно угрожена од Персијанаца 480. године пре н. е., позвао два своја политичка неистомишљеника, Ксантипа и Аристида, чији је остракизам великим делом он поспешео, да се врате и помогну у одбрани града. Десетак година касније и сам Темистокле је био остракован и отишао је у изгнанство у Аргос на Пелопонезу. Све то се дешавало између осме и шесте деценије V века пре н. е., што је био период када се остракизам најчешће користио.

Остракизам је добио назив према уломцима глинених предмета на којима су Атињани гребањем исписивали име оног грађанина за кога верују да представља опасност по атинско демократско уређење. Таква плочица је носила назив *остракон* (плурал *острака*) и није постојао никакав посебан формални услов како би требало да изгледа. Као остракон су се најчешће користили парчићи грнчарије, делови керамичких посуда, лампи, а поготово поломљених црепова. После гласања у народној скупштини уломци су се сортирали по исписаним именима и пребројавали. Да би једно лице било остраковано, није била довољна проста већина гласова. Извори помињу два податка: не много познати историчар Филохор (из III века пре н. е.) казује да је било потребно 6.000 гласова да би неко био осуђен, док Плутарх доста касније (I–II век н. е.) говори да се остракизам примењивао уколико је укупно гласало 6.000 грађана (процењује се да је у V веку пре н. е. Атина имала неколико десетина хиљада грађана). Мада се остракизам често доживљава као један од симбола државног уређења античке демократске Атине, њему се у пракси прилично ретко прибегавало, тако да је познато релативно мало случајева спроведеног поступка остракизма, и то само током V века пре н. е. (Forsdyke 2005).

Неки важни подаци о остракизму не могу се са сигурношћу утврдити из литерарних извора (попут онога о броју гласова који су потребни за осуду), али је епиграфика знатно богатија и пружа доста материјалних трагова о том поступку. Археолози су у Атини на више

места проналазили остраке, највише њих подно акропоља, на агори, где се и гласало о остракизму, али је најбогатији локалитет гробље Карамеикос из античког периода, мало даље од атинске агоре. Ту су се остракони у континуитету ископавали почев од 1910. године па све до наших дана, углавном од Немачког археолошког института у Атини. Крајем 1960. је за само неколико година пронађено око 8.500 исписаних уломака (тзв. Велики депозит). Највећи део тих остракона је служио за затрпавање напуштеног канала реке у време када је ту Темистокле градио дуге градске зидине после грчко-персијских ратова. Од 1990. године Штефан Брене је почео да објављује налазе остракона из Керамеикоса (Brenne 2001; 2002), а синтезу његовог истраживачког рада и публикаовања остракона чини ова импозантна двотомна књига од скоро 1.400 страна са преко 9.300 обрађених остракона са тог локалитета, укључујући и оне који су били објављени пре Другог светског рата. Укупан број остракона који су пронађени у Керамеикосу и на другим локацијама у Атини износи близу 12.000. За разлику од неких ранијих парцијалних штампаних издања пронађених остракона, па и оних које је Брене претходно објавио, у овој едицији је сваки појединачни налаз представљен са пуним описом, текстом и са значајним бројем илустрација. Отуда је ова публикација несумњиво најзначајнији подухват те врсте до сада.

После кратког предговора и три уводне главе који су махом методолошке природе, аутор истиче значај остракона као извора сазнања о Атини у V веку пре н. е. и указује на принципе којима се руководио приликом обраде и груписања толико великог броја сачуваних уломака. У четвртој глави углавном се разматрају епиграфске и лингвистичке карактеристике натписа на остракама, али се указује и на то како су се припремали уломци керамике као материјал за исписивање, како изгледа натпис и како су се вршиле исправке уколико би неко погрешно у писању, које су се скраћенице користиле уз име лица које се сумњичило да угрожава демократију, укључујући и кратке напомене које су се тим поводом могле наћи на остракама. У петој глави се посебно издвајају остраке које су садржале не само име него и некакве друге ознаке (вербалне или сликовне) везане за лице чије је име написано и неке његове особине. Те додатке је гласач дописивао уз име да би аргументовао зашто сматра да једно лице треба да буде остраковано, мада такво „образложење“ није било неопходно. Најчешће је тај коментар чинила само једна реч која обично пејоративно описује онога о коме се гласа (нпр. издајник, прељубник итд.), а некада је и сам мотив који је био насликан на уломку поломљене посуде представљао један вид илустрације карактера лица чије је име уписано.

Шеста глава прве књиге је најобимнија и најважнија јер има веома детаљан аналитички карактер. Ту је у највећој мери дошао

до изражаја важан ауторски допринос писца који покушава да групише остраке према неколико критеријума. На први поглед остраке делују веома слично јер највећи део њих једноставно садржи само име онога за кога се гласач изјашњава. Међутим, аутор издваја један број специфичнијих острака у три групе (А, Б и Ц). Нарочито издваја трећу групу од преко 300 острака на којима се могу видети два имена, при чему је једно или недовршено или исправљано. Стиче се утисак да се гласач предомислио када је почео да исписује прво име, па је онда написао друго, мада има још више случајева када се на једном остракону налази исто име исписано два пута. Када би гласач погрешно у писању имена, он је изгледа одустајао од тога да га исправља и име остављао недовршено, па би га други пут пажљивије и исправно исписао. Није искључено да се тако поступало како острака не би била третирана као неважећи или нејасан глас. На крају прве књиге налази се велики број илустрација и фотографија како самих острака, тако и амбијента и плана простора у коме су се глинене уломци проналазили. Ипак, најважнији траг за сва времена представљају фотографије свих 9.367 острака које су потом пажљиво, немачки педантно каталогизоване у другој књизи.

Друга књига садржи крајње детаљан, минуциозно сачињен каталог имена која се појављују на бројним остракама уређен према алфаветском редоследу. За свако лице чије се име појављује на остракону аутор даје кратке биографске податке, кратак опис и коментар текстуалних особина појединих острака, уз упућивање на то у којим су едицијама евентуално раније били објављени.

Мада је ово дело пре свега значајно за археологе и историчаре, оно може да побуди велико интересовање правника и политиколога јер на изворном материјалу макар делимично открива како је функционисао остракизам у својим техничким аспектима, али и више од тога. После увида у ову књигу подиже се завеса над позориштем реалног политичког живота и права у Атини у време пуног процвата демократског уређења, у V веку пре н. е. Она открива различите аспекте те процедуре, али можда индиректно и објашњава зашто се остракизам примењивао свега неких осамдесетак година у иначе бурном животу тог полиса. Истовремено, ова књига нужно отвара питање, али на њега експлицитно не одговара, зашто је остракизам био ограничен само на тај релативно кратак временски сегмент. Вероватно има истине у томе да је остракизам могао служити као инструмент у међусобним обрачунима истакнутих појединаца у полису, ако је веровати Плутарху.

Неспорно је да је остракизам настао на таласу одушевљења непосредном демократијом које је уследило после дугог периода аристократског начина организације друштвеног живота. Тада га је

Клистен увео као механизам заштите тек успостављене непосредне демократије, како сведочи Аристотел (*Устав атински* 22, 3). Додуше, остракизам никада формално није био укинут. И током IV века пре н. е. у народној скупштини се једном годишње постављало питање да ли треба гласати о остракизму, али се више није покретао такав поступак. То вероватно говори да је пракса показала да остракизам није донео велике користи Атини нити је значајније заштитио полис од удара на демократско уређење. Сами грађани га нису сагледавали као поступак који би био вредан прилично великог труда (неколико фаза у поступку), компликоване организације (надзор над гласањем који врше девет архоната и чланови Већа буле), друштвених потреба, непринципијелног лобирања, чега је увек било током двомесечног периода пре приступања гласању. Сасвим је вероватно да се на основу искуства из претходних деценија остракизам пре доживљавао као могући генератор додатних политичких превирања, грађанске неслоге и друштвене поларизације, па чак и исказивања личне нетрпељивости, што доказује околност да се на остракама појављују и имена људи који нису били значајне личности у животу полиса, а то показује и ова књига. Тако је Плутарх (*Аристид* 7, 5–6) сачувао анегдотски податак да је приликом гласања о остракизму Аристиде, који је имао надимак Праведни, један неписмени Атињанин, не препознајући Аристиду, затражио баш од њега да му на остраки упише име „Аристид“. Када је Аристид уписао своје име, питао га је зашто је тако гласао, а тај човек је одговорио да он Аристиду уопште не познаје, али да му је доста да слуша о томе да је праведан.

Ово волуминозно остварење сликовито приказује остракизам на делу, живот институције, психологију гласача, предомишљање приликом писања имена, број писара који су исписивали остраку за грађане (често понављање истог рукописа) итд. У мноштву непоузданих података о остракизму у литерарним изворима (поготово код Плутарха), својом прецизношћу и темељношћу ова књига представља отрежњујући фактор који нагони на ревалоризацију реалног значаја и домета те институције у демократској Атини. Другим речима, после ње читалац схвата да је остракизам био више временски ограничен и неуспео експеримент непосредне демократије него нека трајна институција која завређује онолику пажњу коју јој придаје данашњи посматрач заљубљен у тековине атинске демократије.

ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

- Brenne, Stephan. 2001. Ostrakismos und Prominenz in Athen. *Tyche Supplement* 3. Vienna.
- Brenne, Stephan. 2002. Die Ostraka (487 – ca. 416 v. Chr.) als Testimonien (T 1). Ostrakismos-Testimonien I, ed. Peter Siewert. *Historia Einzelschriften* 155. Stuttgart.
- Forsdyke, S. 2005. *Exile, ostracism, and democracy: The politics of expulsion in Ancient Greece*. Princeton: Princeton University Press.
- Taylor, T. 1/2001. Bribery in Athenian Politics Part I: Accusations, Allegations and Slender. *Greece&Rome* 48: 53–66.
- Williams, K. 2001. *Ostracism: The Power of Silence*. New York: Guilford Press.